

Aurelius Augustinus

Wat kunnen wij
voor de doden doen?

[De cura pro mortuis gerenda]

Vertaald, ingeleid en
van aantekeningen voorzien door
Jan den Boeft en Hans van Reisen

Inhoud

Inleiding	7
Begraven of cremeren	8
Aanleiding en inhoud van de brief	10
Dromen over doden	14
Bijbelgebruik en vertaalwijze	19
Beknopte literatuurlijst	22
Vertaling	23
Lijst van gebruikte afkortingen	70
Personalia vertalers	71

Inleiding

Wanneer iemand overlijdt, staan de nabestaanden voor de taak het stoffelijk overschot te verwijderen uit de omgeving van de levenden.¹ Dat is alleen al noodzakelijk om praktische redenen. Er bestaan vele methoden om zich van die taak te kwijten. Iedere samenleving, iedere cultuur heeft daarvoor eigen procedures ontwikkeld. Die hangen nauw samen met de gangbare opvattingen over de structuur van het leven, de dood en wat daarop volgt. De manier waarop het lichaam van een dode wordt behandeld, heeft vrijwel altijd een ritueel karakter. Het gaat per slot van rekening om een gebeurtenis van fundamentele betekenis: de overgang van leven naar dood. Die overgang kan alleen goed verlopen, als de dode en de levenden de *rites de passage*, de rituelen voor de overgang, op de door de traditie voorgeschreven wijze ondergaan. Deze rituelen verschillen enorm.² Toch kan men in die verscheidenheid wel enkele

1. De inleiding is de bewerking van een voordracht van Jan den Boeft tijdens de derde ontmoetingsdag van het Augustijns Instituut op 11 november 2000. De totstandkoming van de vertaling is mede gestimuleerd door een collegereeks aan de Theologische Faculteit van de Universiteit van Tilburg onder begeleiding van dr. Marcel Gielis. Daarin stond indertijd dit geschrift van Augustinus centraal.
2. Vgl. hiervoor bijvoorbeeld het overzicht in het lemma 'Funeral rites' in de *Encyclopedia of Religion*. Voor nadere bibliografische gegevens wordt verwezen naar de beknopte literatuurlijst achter deze inleiding.

gemeenschappelijke elementen vaststellen. Het gaat erom de dode te laten overgaan naar een andere bestaanswijze en de achtergebleven levenden opnieuw te integreren in een bestaan zonder de dode. Eerst moet de breuk met het verleden ritueel worden beleefd, daarna komen dode en levenden terecht in een tussentoestand, die ten slotte moet worden opgevolgd door een herintegratie in de nieuwe toestand. In culturen waarin de religie geheel verweven is met leven en samenleven zijn de dikwijls uitgebreide rituelen van dood en uitvaart onmisbaar, omdat hogere machten in het proces betrokken zijn. Het belang van een zorgvuldig ritueel dringt zich echter ook in een volstrekt gesecculariseerde wereld op: terzakekundige psychologen wijzen in dit verband op de risico's van een onvoltooid rouwproces.

Begraven of cremeren

De gedachte dat de dode zijn bestaan elders en op een andere wijze voortzet is wijdverbreid. Ook in de wereld van Grieken en Romeinen getuigde veel van de gedachte dat er een hiernamaals is. Vaak is dit gesitueerd in de onderwereld, die in soms vage, soms vrij precieze topografische termen wordt beschreven. Maar ook de voorstelling van een voortleven in de sterrenwereld of als ster was in later tijd vrij gangbaar. In de vele eeuwen die de Grieks-Romeinse beschavingsperiode duurde, heeft er uiteraard geen uniform idee bestaan over het hiernamaals. Er zijn bovendien allerlei getuigenissen van twijfel, scepsis en regelrecht ongeloof in een voortbestaan voorhanden.

Daartegenover gaan de gebruikelijke rituelen uit van de veronderstelling van een of ander toekomstig bestaan.

Die veronderstelling belette niet dat groot belang werd gehecht aan een traditioneel graf. Het traditionele graf was in zekere zin het permanente verblijf van de dode, waarbij herdenkingen konden plaatsvinden op de geijkte manier. Een traditionele begrafenis was dan ook een primaire behoefte. Niet naar behoren begraven worden was een schrikbeeld. Bovendien wilde men bij voorkeur dat de begrafenis in de eigen vertrouwde omgeving plaatsvond. Daar was men immers het best op de hoogte van de onontbeerlijke rituelen. Wie dat niet te beurt viel, kon daarvan nadelige gevolgen in het hiernamaals ondervinden.

De christenen in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling deelden in allerlei opzichten in de algemene cultuur en religie van hun tijd. Dat geldt ook voor het hier besproken gebied. Er is echter één belangrijk verschil: in het bovenstaande werd steeds gesproken van begraven, maar in de loop der eeuwen hebben in feite begraven en cremeren vaak naast elkaar bestaan. In het laatste geval werd het gebeente van de gecremeerde in een urn of kist verzameld en bijgezet. Voor de eerste eeuw van de christelijke jaartelling geldt over het algemeen dat in het westen van het Romeinse wereldrijk crematie gebruikelijker was en in het oosten begraven. Daarna is dat gaandeweg veranderd en werd ook in het westen begraven het normale gebruik. De verklaring van deze omslag is omstreden, maar een doorslaggevende rol van het christendom wordt meestal uitgesloten. Dat neemt niet weg dat deze ontwikkeling voor christenen

Vertaling

[1] Reeds lang ben ik uwe excellentie, hooggeachte collega Paulinus,¹ een antwoord schuldig op de brief die u me heeft laten bezorgen door vertegenwoordigers van de vrome christin Flora.² Daarin vraagt u mij of het iemand na zijn dood baat dat zijn lichaam begraven wordt bij het grafmonument van een heilige.³ Dit had de genoemde weduwe u immers verzocht ten behoeve van haar zoon die in de omgeving daarvan is overleden. Om haar te troosten⁴ schreef u haar in antwoord een brief waarin u tevens liet weten dat

1. Paulinus (353-431) was sinds 410 bisschop van Nola, een stad in Campanië. Van zijn briefwisseling met Augustinus resteren veertien brieven, vijf van hemzelf, negen van Augustinus. De brief waarnaar Augustinus hier verwijst is niet bewaard gebleven.
2. Flora woonde ergens in Noord-Afrika. Over haar afkomst en familie bestaan verschillende veronderstellingen die bij gebrek aan voldoende gegevens geen zekerheid kunnen opleveren. Het is heel waarschijnlijk dat ze van aristocratische afkomst was, onder meer omdat ze over relaties of personeel beschikte om brieven naar veraf woonachtige geadresseerden over te brengen.
3. In de loop van de vierde eeuw was het verlangen ontstaan om geliefde doden te begraven *ad sanctos*, dat wil zeggen nabij de graven van de heilige martelaren. Men hoopte dan op de voorspraak van de betrokken heilige, wanneer de dode voor Gods rechterstoel moest verschijnen.
4. De condoléancebrief was in de Oudheid een bekende tekstsoort. Er zijn veel *consolationes*, 'troostschriften', overgeleverd evenals de regels voor het schrijven van zo'n tekst. Het genre werd door christenen overgenomen en in christelijke zin getransformeerd.

met het stoffelijk overschot van de jonge christen Cynegius⁵ gebeurd was wat ze als liefdevolle moeder verlangde: het was bijgezet in de kerk van de gelukzalige confessor⁶ Felix.

5. De tekst van het metrische grafschrift van Cynegius is bewaard gebleven, maar door beschadiging van de steen waarop de inscriptie staat is het begin van de versregels verloren gegaan. Dit verlies kan echter worden hersteld met mogelijke en in sommige gevallen heel waarschijnlijke aanvullingen. De tekst kan dan luiden:

[Exegit v]itam florente Cynegius aevo.

[Felici]s sancta placidae requiescit in aula.

[Illum nu]nc Felicis habet domus alma beati,

[ac tuto in lo]ngos susceptum possidet annos,

[patronus pl]acito laetatur in hospite Felix.

[Sic protect]us erit iuvenis sub iudice Christo,

[cum tuba terr]ibilis sonitu concusserit orbem

[humanaeque ani]mae rursus in sua vasa redibunt,

[Felici merito] hic sociabitur ante tri[bunal].

[Interea] in gremio Abraham [cum pace quiescit].

In de bloei van zijn jaren eindigde Cynegius zijn leven.

Hij rust vredig in het heiligdom van Felix.

Hij hoort nu bij het zegenrijke huis van de zalige Felix,

dat hem veilig opnam en tot in lengte van jaren bezit.

Als beschermheer verblijdt Felix zich over zijn geliefde gast.

Zo zal de jongeman beschermd zijn voor Christus' rechterstoel:

wanneer de angstwekkende trompet door zijn geschal de wereld schokt

en de zielen van de mensen terugkeren in hun omhulsel,

zal hij terecht met Felix verenigd voor het gerecht verschijnen.

Intussen rust hij in vrede in de schoot van Abraham.

In verband met hoofdstuk 17 is het opvallend dat de laatste regel uitsprekt dat hij rust "in de schoot van Abraham".

6. Een *confessor*, 'belijder', was een christen die tijdens een periode van vervolging ondanks zware bedreigingen het geloof niet had prijsgegeven, maar in tegenstelling tot de martelaren niet ter dood was gebracht. De priester Felix, die misschien in de derde eeuw heeft geleefd, is alleen bekend uit de gedichten die Paulinus aan hem heeft gewijd.

U heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt om dezelfde koeriers ook een brief aan mij te laten bezorgen waarin u dit probleem onder mijn aandacht brengt en me vraagt om u te berichten wat ik ervan vind, zonder daarbij te verzwijgen hoe u er zelf over denkt. U zegt namelijk van mening te zijn dat de emoties van vrome christenen, die deze zorg en aandacht aan hun doden besteden, niet zinloos zijn. U voegt eraan toe dat het evenmin zonder betekenis kan zijn dat de gehele kerk gewend is te bidden voor de overledenen. Volgens u wettigt dat de veronderstelling dat iemand er na zijn dood baat bij heeft als het geloof van de zijnen ervoor zorgt dat zijn lichaam wordt begraven op een plaats waar heiligen de hulp, die ook op die manier wordt nagestreefd, klaarblijkelijk verlenen.

[2] Maar als dit zo is, bestaat er dan geen tegenspraak met de woorden van de apostel?⁷ Deze luiden: “Allemaal zullen we immers voor de rechterstoel van Christus staan, opdat iedereen het loon krijgt dat overeenstemt met wat hij in zijn aardse bestaan heeft gedaan, goed of kwaad.” U geeft aan hiermee niet goed raad te weten. Die apostolische uitspraak is immers een aansporing om vóór de dood te doen wat na de dood kan baten; men moet daarmee niet wachten totdat men de beloning in ontvangst gaat nemen voor wat men vóór zijn dood heeft gedaan.

2 Kor 5,10

Maar de oplossing van dit probleem is dat met een bepaalde manier van leven gedurende het lichamelijke

7 Wanneer Augustinus het woord ‘apostel’ zonder nadere aanduiding gebruikt, bedoelt hij meestal Paulus. Ook hier is dat het geval.